

УДК 81'366.57: 811.161.2: 811.112.2

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ СТАНУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ**Мудринич С. Ю.**

У статті розглянуто теорію функціонально-семантичного поля в сучасному мовознавстві. Здійснено спробу визначення функціонально-семантичного поля стану в сучасній українській та англійській мовах, подано характеристику і зіставлення структурних компонентів ФСП стану в порівнюваних мовах, виявлено подібні й відмінні риси.

Ключові слова: функціонально-семантичне поле, моноцентричне поле, поліцентричне поле, ядро, близька периферія, дальня периферія.

В статье рассматривается теория функционально-семантического поля в современном языкознании. Представлена попытка определения функционально-семантического поля состояния в современном украинском и английском языках, дается характеристика и сопоставляются структурные компоненты ФСП состояния в сравниваемых языках, определяются схожие и отличительные черты.

Ключевые слова: функционально-семантическое поле, моноцентрическое поле, полицентрическое поле, ядро, близкая периферия, дальняя периферия.

The article observes the theory of functional-semantic field in modern linguistics. The attempt of determination of functional-semantic field in modern Ukrainian and English is realized. The structural components of FSF of state are characterized and compared in comparable languages, the typological analysis of FSF of state is provide.

Key words: functional-semantic field, monocentric field, polycentric field, nucleus, near periphery, far-off periphery.

Одним із головних показників мовної організації у граматиці є принцип системності, який виявляється у її членуванні на певні підсистеми, рівні, у межах яких виділяють відповідні одиниці, класи, категорії. Кожній системі притаманна характеристика ознака цілісності, хоча її вияв у різних системах може відзначатися істотними особливостями. У функціонально-семантичному полі ця ознака характеризує склад поля, який базується на певній семантичній категорії [2, с. 340].

Під функціонально-семантичним полем (ФСП) вслід за О. В. Бондарко розуміємо “двобічну (змістово-формальну) єдність, утворювану граматичними (морфологічними і синтаксичними) засобами певної мови, разом із взаємодіючими з ними лексичними, лексико-граматичними і словотворчими елементами, які відносяться до тієї ж семантичної зони” [4, с. 40]. Семантичною базою для ФСП стану в українській мові є значення непроцесуального стану [5, с. 237]. В англійській мові семантичною базою для ФСП стану є також значення непроцесуального стану, а синтаксичною функцією – функція головного члена односкладного безособового речення [6, с. 149].

Якщо всім системам притаманна ознака цілісності, то її проявлення в різних системах може відрізнятися істотними особливостями. В ФСП ця ознака характеризує зміст поля, який базується на визначеній семантичній категорії.

Поля в різних мовах, які базуються на одній семантичній категорії, можуть суттєво різнитися за своєю структурою. Наприклад, поле визначеності / невизначеності в “артиклевих” та “безартиклевих” мовах.

О. В. Бондарко виокремлює *моноцентричні* поля, які будуються на базі однієї вихідної системи у єдності з її оточенням, і *поліцентричні* поля, які є об’єднанням кількох (двох, трьох і більше) вихідних граматичних або лексико-граматичних систем, кожна з яких виступає в поєднанні зі своїм середовищем [4, с. 67]. Таким чином, можна сказати, що поліцентричні поля – це декілька окремих комплексів “система – середовище”, об’єднаних у загальну систему.

Керуючись працями О. В. Бондарко, складемо функціонально-семантичне поле стану в українській та англійській мовах, яке є моноцентричним, тобто базується на категорії стану з цілісним граматичним ядром. О. В. Бондарко виділяє чотири ознаки, які характеризують ядро ФСП. По-перше, для центра польової структури характерна максимальна концентрація ознак, що визначають якісну специфіку цієї єдності. По-друге, це ознака найбільшої спеціалізованості мовних засобів, які слугують для реалізації базових семантичних функцій. Це також концентрація зв'язків між засобами, які є носіями цих ознак, і, нарешті, це регулярність функціонування певного мовного елемента по відношенню до нерегулярності [2, с. 94; 1, с. 263].

Спираючись на теоретичні напрацювання В. Г. Адмони, О. В. Бондарко, можемо визначити ядро ФСП стану в обох мовах. В українській мові – це прислівники з обставинним та якісно-означальним значеннями: *затишно, сумно, важко*, напр.: *Скільки літ вона билася, скільки утрат понесла – і все марно, все даремно...* (Панас Мирний). Семантичне значення слів цього розряду – фізичні та емоційні стани людини, стан природи і довкілля, напр.: *Мені тяжко* (П. Загребельний); *Як тут гарно* (М. Коцюбинський). В англійській мові – це предикативні прислівники або прикметники, морфологічною ознакою яких є префікс *a-*, який утворює категорію стану від основи іменника, дієслова і дієслівно-іменної основи, напр.: *alive (існуювати), asleep (спати), await (чекати)* та інші, напр.: *Perhaps his consciousness, too, was still alive* (J. Galsworthy); *The baby was asleep, tucked into a white pillow* (M. Spark). Синтаксичною ознакою категорії стану як в англійській, так і в українській мові є функція предикативного члена складеного іменного присудка. Інші синтаксичні ознаки: об'єктного предикативного члена, постпозитивного невідокремленого і відокремленого означення є тільки в англійській мові.

Статус прислівників з обставинним та якісно-означальним значеннями в українській мові і предикативних прислівників або прикметників в англійській мові як ядра поля стану визначається сукупністю всіх зазначених вище ознак, що характеризують центр ФСП.

Співвідношення центра і периферії ФСП характерне спільністю таких рис: 1) максимальна концентрація базисних семантичних ознак, які визначають якісну специфіку даного ФСП (центр) – розрідженість таких ознак (периферія); 2) зосередження зв'язків, участь у максимальній кількості опозицій (центр) – розосередження “мережі зв'язків”, їхнє ослаблення, проявлення того чи іншого ступеня ізольованості (периферія); 3) найбільша спеціалізованість цього мовного засобу або системи таких засобів для реалізації певних семантичних функцій (центр) – мінімальний ступінь спеціалізації (периферія); 4) регулярність функціонування цього мовного засобу або комплексу засобів (центр) – нерегулярність або менший ступінь регулярності, менша застосовність (периферія) [3, с. 208].

Визначаючи периферію поля, О. В. Бондарко наголошує на розгляді не тільки явно маргінальних компонентів польової структури, а й ближнього оточення ядра, тобто необхідно розглядати ближню і дальню периферію. До ближньої периферії ФСП стану в українській мові слід віднести такі компоненти цього поля:

1) **слова категорії стану, які не мають омонімів** серед інших частин мови (прикметників, іменників, прислівників), але є похідними від них: *боязкий – боязко, дорогий – дорого, любий – любо, ніжний – ніжно, тяжкий – тяжко* та інші, напр.: **Боязко мені, бо соромливий собі я вдався** (С. Васильченко);

2) **віддієприкметникові предикативні форми на -но, -то** зі значенням результативного стану: *зроблено, звелено, збирано, поставлено* та інші, напр.: **Для звірів збирано свіже м'ясо** (П. Загребельний);

3) **невідмінювані іменникові і прислівникові слова**, що мають форми часу, утворені за допомогою зв'язок *бути, стати* (функція головного члена речення): *було сумно, було кепсько, стало весело* та інші, напр.: *– Я переселюсь до дівчат, із якими живе Фатєєва, там мені буде не так уже й кепсько* (Є. Гуцало);

4) **пасивні дієприкметники**, утворювані від дієслів дійсного способу доконаного і недоконаного виду: *збудований дім, приготовлений обід, підібраний кіт, спалені дрова* та інші, напр.: **Віднесений до свого шовкового намету, султан незабаром сконав, молодший син його Баязид, що закрав батькові очі, прокричаний був яничарами новим султаном** (П. Загребельний).

Відношення цих компонентів до ближньої периферії зумовлено тим, що вони не втрачають прямий семантичний зв'язок з ядром ФСП при всіх проявах відносної периферійності і також часто вживані.

До близької периферії ФСП стану в англійській мові можна віднести такі компоненти виділеного поля:

1) **складений іменний присудок**, який утворюється за допомогою дієслова-зв'язки *to be* (бути): *It is wet* (Мокро); *It is warm* (Тепло) і позначає почуття, фізичні стани, стан природи і довкілля, напр.: “*Yes, it's been rather warm today* (A. Cronin). Він має категорію часу, напр.: *Hadzi Michali had them awake before the morning was red* (J. Aldridge) – минулий час і посідає проміжне місце між дієсловом і прикметником (є порівняльний ступінь), напр.: *The air was colder than water and there was already a skin of ice on the water in the rain barrels as Tom ambled slowly on down the lane* (G. Parker);

2) **складений присудок**: *to be* + Past Participle: *to be stunned* (бути приголомшеним), *to be amazed* (бути враженим), *to be ashamed* (бути присоромленим) та інші, напр.: *She was a little ashamed of her courage and business capacity* (S. Maugham). Сполучення *to be* + Participle II має два значення. При значенні дії – це форма пасивного стану простого присудка, а при значенні стану особи або предмета – це складений присудок. І. В. Жигадло та І. П. Іванова зазначають, що сполучення *to be* + Participle II завжди має значення пасивного стану простого присудка, коли Participle II утворюється від неграничного дієслова та коли дієслово *to be* стоїть у тривалій формі або у формі майбутнього часу: *to be written* (написано), *to be done* (зроблено), *to be shut* (зачинено) та інші, напр.: *His nose was skinned and there was dust on the bloody patch and dust in his hair* (E. Hemingway). Якщо Participle II виражає психічний стан особи, тоді це складений присудок, напр.: *I confess I was a little surprised at the company* (S. Maugham); *Miss Lawson was flustered and upset* (A. Christie) [6, с. 205];

3) **дієслова-зв'язки**, що утворюють складений іменний присудок: *to feel well* (почувати добре), *to become unreasonable* (стати нерозважливим). Найбільш типовим дієсловом-зв'язкою є дієслово *be*. Напр.: *I'm afraid I haven't always been very kind to you* (S. Maugham);

4) **дієприкметники II** (Participle II): *written plan* (написаний план), *brought chair* (принесений стілець), *broken house* (зруйнований будинок) та інші, напр.: *Jan Cloom became unreasonable in tone* (M. Spark); *Irene's hair is starting to go grey* (J. Galsworthy). Дієприкметники II виражають стан, якість особи або предмета, яких вони набули внаслідок дії зовнішніх факторів. У цьому разі дієприкметники утворюються від перехідних дієслів: *seen* (побачений), *taken* (взятий), *heard* (почутий), напр.: *He heard two ruined houses clatter to the ground under direct hits, and wondered if the cellars had held firm* (R. Aldington).

Якщо дієприкметники виражають стан як наслідок дії самого суб'єкта, то в цьому разі вони утворюються від неперехідних дієслів: *risen* (той (me) хто (що) встав (ло)), *gone* (той, хто пішов) та інші, напр.: *Dead German soldiers lay about the village street, which was cluttered with fallen tiles and bricks* (R. Aldington).

Межі між ближньою і дальньою периферією поля стану динамічні й невизначені. Зробимо спробу віднести до дальньої периферії ФСП стану мовні засоби, у яких обмежена семантична функція стану і виявлена модальна, прикметникова та предметна спеціалізація мовних засобів у функції присудка. Типи мовних засобів, які беруть участь у вираженні семантики стану в українській мові, такі:

1) **іменники** в предикативній функції, які втратили іменникові категорії роду, числа, відмінка й стали еквівалентами предикативних слів прислівникового походження: *гріх, диво, жаль, лій, лихо, шкода* та інші, напр.: *Мати стогне, а Харитю живий жаль бере за серце* (М. Коцюбинський);

2) **дієслова**, які не виражають значень дії або процесу, напр.: *вірити, знати, забувати, любити, мовчати, ненавидіти* та інші напр.: *Любити й мовчати – як це тяжко* (П. Загребельний);

3) слова, які мають **модальне значення необхідності, можливості**, напр.: *варто, доступно, доцільно, можна, необхідно, потрібно, слід, треба* та інші напр.: *– Це дуже цікаво!.. Над цим варто подумати* (О. Гончар);

4) **сполучення прийменника та іменника** (або прикметника) зрощеними у єдине ціле категорію стану: *з болю, на мить, на момент, на світанку* та інші, напр.: *Вона на момент розігнулась у струнку різьблену постать і знову нахилилась* (О. Досвітній);

5) **пасивні форми дієслова**, утворювані за допомогою постфікса -ся (-сь) від дієслів недоконаного виду дійсного способу: *дивуватися, журитися, кохатися, любитися* та інші, напр.: *Можна ще б було дивуватися на висококолісні вози чернечі з міцними будами, на коней породи мало не слонової...* (П. Загребельний).

До дальньої периферії ФСП стану в англійській мові можна віднести такі компоненти цього поля:

1) **іменники**, які втрачають у певному контексті своє пряме лексичне значення і перетворюються на засіб характеристики стану: *pity (жаль)*, напр.: *It's a pity*, а також лексичні одиниці, які мають значення стану поряд з їхнім основним значенням: *fit (настрій), turned red (гніватися), feel at rest (заспокоїтися)* напр.: *The fit was on her, so she was going to meet him* (Z. Grey).

Втрата іменником свого лексичного значення пов'язана з уживанням або невживанням артикля. Б. О. Ільїш виділяє два основних випадки. Перший – коли сполучення іменника (без артикля) з прийменником перетворюється на характеристику стану. Це стосується висловів без артикля: *in theatre (в театрі), in school (в школі), in bed (в ліжку) та інші*, у яких конкретне значення іменника ослаблене, і як наслідок цього маємо висловлення, яке характеризує стан особи, напр.: *They sat in silence for an hour* (R. Aldington).

Другий випадок, коли абстрактні іменники: *shame (почуття сорому), pity (почуття жалю), fear (почуття страху), love (почуття любові)*, які взагалі використовуються без артикля, і коли у певному контексті вони вживаються з неозначеним артиклем, їхнє значення змінюється, напр.: *It's a pity (Жаль)* – характеризує ситуацію; *What a shame! (Ганебний вчинок)* – характеризує вчинок, напр.: *(Yes. It's such a shame. He was such a fine big boy I thought you know)* (E. Hemingway); *It was a pity they were so often separated...* (R. Aldington). Коли іменник втрачає предметне значення і перетворюється на слово-характеристику, він починає виступати у предикативній функції;

2) **прикметники**, які передають фізичний чи психічний стан особи, напр.: *glad (радий), sad (сумний), ill (хворий)*, – вказують на фізичний стан особи, напр.: *"Let's get back into bed. I feel fine in bed"* (E. Hemingway), тоді як *angry (сердитий), glad (радий), happy (щасливий)* – передають психічний стан особи, напр.: *"Aren't you angry of yourself? She said"* (A. Cronin);

3) **дієслова**, які не вживаються в Continuous form: *to like (подобатися), to hate (ненавидіти), to dislike (не любити)*, напр.: *On Friday night about eleven he heard a tiny sound, as of a finger-nail tapping on his door* (J. Galsworthy);

4) **група предикатів**, до якої належать дієслова: *to feel (почувати), to look (дивитися), to smell (чути запах)*, які не позначають ні дій, ні процесів, а виражають специфічні стани, з якими часто вживаються модальні дієслова *can, may, must, ought* тощо, якщо підмет виражений особовим займенником, напр.: *"I can't understand", she said. "I can't understand Italian"* (E. Hemingway);

5) **синтаксично складені слова "separable compounds"**: *in bloom (в цвітінні), in wait (в засідці), in drink (зап'ячати), at hand (близько)*, напр.: *"No, no; I must be at hand when she wants me"* (S. Maugham).

Отже, можна сказати, що в зіставлюваних мовах ФСП стану характерне специфічними рисами своєї структури, які пов'язані зі специфікою граматичних підсистем, лексичних форм та синтаксичних конструкцій. Ядро ФСП стану як в українській, так і в англійській мовах представлено категорією стану, але, виходячи зі структури української мови, ядро складається з прислівників з обставинним та якісно-означальним значеннями, а в англійській мові це предикативні прислівники або прикметники. Склад близької периферії ФСП стану як в українській мові, так і в англійській представлений формами дієслів, прислівників, прикметників, які мають тісний зв'язок з ядром поля. Дальня периферія обох мов складається з таких мовних засобів, яким властива не тільки семантика стану, а й модальна, предметна, прикметникова у функції присудка. Склад мовних засобів, які утворюють дальню периферію в українській мові, відрізняється від складу в англійській мові. Структура ФСП

стану в порівнюваних мовах подібна, але компоненти, які складають цю структуру, різні, і залежать від системно-структурної організації мови.

Література

1. Адмони В. Г. Синтаксис современного немецкого языка. Система отношений и система построения / Владимир Григорьевич Адмони. – Л. : Наука, 1973. – 336 с.
2. Бондарко А. В. К функциональному анализу элементов разных языковых уровней / А. В. Бондарко // Единицы разных уровней грамматической системы языка и их взаимодействие. – М. : Наука, 1969. – 340 с.
3. Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1983. – 208 с.
4. Бондарко А. В. Полевые структуры в системе функциональной грамматики / А. В. Бондарко // Проблемы функциональной грамматики: Полевые структуры. – СПб. : Наука, 2005. – С. 12–123.
5. Горпинич В. О. Морфологія української мови / В. О. Горпинич. – К. : ВЦ “Академія”, 2004. – 336 с.
6. Жигadlo И. В. Современный английский язык / И. В. Жигadlo, И. П. Иванова, Л. Л. Иофик. – М. : И. Л., 1956. – 354 с.